

e-Erika

Erityispedagogista tutkimusta ja koulutuksen arviointia

Teksti julkaistu e-Erikan numerossa 1/2019 osoitteessa

<https://journals.helsinki.fi/e-erika>

Hahmotusvaikeudet – vähän tunnettu oppimisen ongelma

Riikka Iisakka, KM,

Kasvatustieteiden ja psykologian tiedekunta, Jyväskylän yliopisto

Haastattelimme Marju Moilasan kanssa kymmentä nuorta aikuista (26–36-vuotiaita) heidän koulutuspoluistaan pro gradu -tutkielmassamme, jonka teimme yhteistyössä Niilo Mäki Instituutin Hahmottamisen kuntoutus -hankkeen (HAHKU¹) kanssa. Kaikilla haastatelluilla oli hahmotusvaikeuksia, ja tutkimuksen tavoitteena oli kuvata heidän koulunkäyntinsä kannalta merkityksellisiä asioita koulutuspolun eri vaiheissa. Tutkimusaineisto kerättiin elämäkerrallista haastattelutekniikkaa mukailevalla tyyllillä keväällä 2017. Haastattelut analysoitiin hyödyntämällä laadullista sisällönanalyysiä. Tässä kirjoituksessa kuvataan tutkimuksen päätulokset, jotka liittyivät toisaalta koulutuspoluilla koettuihin vaikeuksiin ja toisaalta saatuun tukeen.

Hahmotusvaikeudet

Tässä kirjoituksessa käsitteellä 'hahmotusvaikeus' kuvataan moni-ilmeistä hahmotamiseen liittyvää erityistä oppimisvaikeutta, jota opettajien arvioiden mukaan esiintyy noin 4–5 prosentilla oppilaista koululuokkaa kohden². Suomessa hahmotusvaikeuksia tai hahmotushäiriötä ei virallisesti diagnosoida, mutta lääkärit ja psykologit voivat tunnistaa vaikeuksia erilaisten testi- ja arviointimenetelmien avulla. Pääosa tutkimuksen haastateltavista tavoitettiin HAHKU-hankkeen kautta. Monella haastateltavista oli ammattilaisten lausuntoja hahmotusvaikeuksista, mutta olennaista heidän valitsemisessaan haastateltaviksi oli oma kokemus monivaiheiseen hahmottamisen prosessiin liittyvistä vaikeuksista, jotka voivat vaikuttaa yksilön tiedonkäsittelyyn ja toimintakykyyn monin eri tavoin. Tällä hetkellä oppijoiden, joilla on hahmotusvaikeuksia, vaikeuksien ilmenemisestä eri ikävaiheissa ei juuri tiedetä eikä niitä tunnisteta

¹ <https://www.hahku.fi/hankkeen-esittely/>

² <https://www.hahku.fi/oppitunti-hahmotushairioista/>

käytännössä tehokkaasti. Vaikka hahmotusvaikeuksia koskeva tieteellinen tieto vasta rakentuu, tiedetään, että oppimisvaikeuksilla yleensä, niin testeihin todetuilla kuin itse koetuilla, on yhteyttä koulunkäynnin sujumiseen ja todennäköisesti myös koulutuspolun muotoutumiseen (Lavikainen ym., 2006).

Koulunkäyntiä kuormittavat vaikeudet

Haastateltujen koulutuspoluille oli kasautunut eri elämänalueille ulottuvia ja koulunkäyntiä kaikilla koulutusasteilla kuormittavia pulmia, jotka mukailivat hahmotusvaikeuksiin myös aiemmin yhdistettyjä vaikeuksia. Koulussa heitä kuormittivat esimerkiksi eksymiset, sillä paikat ja tavarat saattoivat olla jatkuvasti hukassa. Myös oman kehon hahmottamiseen liittyvät pulmat aiheuttivat sekavia tilanteita, joista haastatellut puhuivat 'häsläämisinä'. He kuvasivat tippuneensa koulussa usein myös kärryiltä, koska ohjeet ja opetus menivät heiltä herkästi ohi. Näiden lisäksi päättely, soveltaminen ja kokonaisuusien hallinta tuottivat heille usein hankaluuksia. Kouluarki kuvattiin ylipäätään raskaaksi, koska jatkuva myöhästely, vaikeudet eri oppiaineissa ja sopeutuminen tavallisesta poikkeaviin tilanteisiin kuormittivat oppijoita. Näitä vaikeuksia koettiin läpi koulutuspolun, mutta vaikeuksien ilmiö ja merkitys, esimerkiksi arjessa jaksamisen suhteen, vaihtelivat eri vaiheissa, mikä on huomattu myös muissa oppimisvaikeuksia käsittelevissä tutkimuksissa (esim. Lavikainen ym., 2006). Hahmotusvaikeuksia onkin tärkeä tarkastella yksilö- ja ympäristötekijöiden välisenä vuorovaikutuksellisenä ilmiönä.

Haastateltavien koulunkäyntiä kuormittivat lisäksi negatiiviset itsen kohdistuvat kokemukset, kuten kokemus omasta erilaisuudesta ja huonomuudesta. Haastateltavat kuvasivat hahmotusvaikeuksien rajoittaneen heidän elämäänsä myös koulutusvalintoja ja tulevaisuuden suunnitelmia tehtäessä. Suunnitelmien ja valintojen tekemistä helpottavien, oman itsen, omien realististen mahdollisuuksien ja tulevaisuudenkuvien hahmottaminen tuntui osasta haastateltavia hankalalta, minkä takia he kertoivat poukkoilleensa paikasta ja koulutuksesta toiseen löytämättä niin sanottua omaa juttua tai paikkaa. Näin ollen kokemus eksyksissä olemisesta liittyi myös laajemmin itsen tai oman elämänsuunnan hahmottamiseen. Lisäksi haastateltavat kokivat tullessaan usein väärinymmärretyiksi ja ulkopuolisten näkevän heidät joko tyhminä ja laiskoina tai toisaalta 'ihmepaketteina'. Haastateltavat, joiden vaikeudet oppiaineiden näkökulmasta kohdistuivat kapea-alaisesti vain pariin oppiaineeseen, kokivat, että muiden oli vaikea ymmärtää ja hyväksyä heidän heikkoa suoriutumistaan näissä oppiaineissa, koska muissa oppiaineissa he suoriutuivat erinomaisesti. Heidän mukaansa se, etteivät he pärjänneet lainkaan esimerkiksi matemaattisissa aineissa mutta olivat muuten 'kympin oppilaita', oli muiden mielestä ihmeellistä, erikoista, ja haastateltavat kokivat sen takia paineita.

Koulutusaikana ilmeni myös vaikeuksia sosiaalisissa suhteissa, kuten vertais- ja perhesuhteissa, mutta koulunkäyntiä kuormittivat erityisesti hankalat opettajasuhteet. Jokaisen haastateltavan koulutuspolulle osui opettajia, jotka eivät ymmärtäneet heidän kokemiaan vaikeuksia ja joiden luulot ja odotukset haastateltavien suhteen eivät osallistujien mielestä olleet todenmukaisia. Haastateltavat kokivat opettajien ajattelevan, ettei heitä kiinnosta tai etteivät he viitsineet nähdä vaivaa koulunkäynnin eteen, vaikka todellisuudessa he pänntäsivät illat kotona mahdottomiksi kokemiaan asioita. Moni koki opettajien ottaneen heikon suoriutumisen tai oppitunneilla toistuvat selittämispyyntöt henkilökohtaisina loukkauksina. Opettajat eivät ottaneet haastateltavien

avunpyyntöjä tosissaan vaan suhtautuivat välinpitämättömästi ja kehottivat tekemään enemmän töitä opiskelun eteen. Haastateltavat kokivat tämän mahdottomaksi, koska näkivät myös vapaa-ajalla valtavasti vaivaa oppiakseen ja onnistuakseen.

Oma vastuu opintojen sujumisesta

Koettujen vaikeuksien kanssa selviämisen ja saadun tuen kannalta merkityksellisimmässä asemassa olivat selvästi haastateltavat itse. He kokivat, ettei heidän tuen tarpeitaan tunnistettu, vaan he tulivat väärinymmärretyiksi eikä tukea siksi osattu tarjota. Heillä itsellään oli vastuu keksiä sinnikkäästi erilaisia keinoja selvittää opiskelusta ja suunnistaa koulutuspoluilla ilman ohjausta. Haastateltavien mukaan avaintekijä toimivan tuen saamiseksi oli itsetietoisuuden kehittyminen sekä vahvistunut kokemus itsestä, mikä on havaittu myös aiemmissa oppimisvaikeuksia käsittelevissä tutkimuksissa (Higgins, Raskind, Goldberg & Herman, 2002). Monen kohdalla itsetietoisuuden kehittyminen tarkoitti tietoa omista hahmotusvaikeuksista, niiden hyväksymistä, omien vahvuuksien ja toisaalta oppimiseen liittyvien puutteiden tunnistamista, niin sanotun oman jutun löytämistä tai rohkaistumista, minkä myötä koetuista vaikeuksista muille kertominen myös helpottui.

Merkityksellisimmiksi koulunkäyntiä itsensä ulkopuolelta tukeviksi asioiksi kuvattiin suvaitseva kouluyhteisö ja ilmapiiri sekä yksittäiset ymmärtäväiset, oppijoiden psykisiin tarpeisiin vastaavat ja joustavia ratkaisuja tehtävien tekemiseen tarjoavat opettajat. Näiden ansiosta haastateltavat kokivat kuuluvansa joukkoon, tulevansa hyväksytyiksi ja selviävänsä koulunkäynnistä paremmin. Yleensä koulun keinot tukea oppijoita, joilla on hahmotusvaikeuksia, keskittyvät pedagogisiin menetelmiin, kuten oppimistaitojen opettelemiseen, sekä ympäristön ja toimintatapojen muokkaamiseen, minkä seurauksena oppimisen ja työskentelyn kuormittavuus vähenee (Puolakka, 2017). Tässä tutkimuksessa haastateltavat kuitenkin kokivat, että suurin osa ymmärtäväisistä opettajistakaan ei tunnistanut hahmotusvaikeuksia, minkä takia tuen kohdentaminen ei toiminut. Kaikki haastateltavat olivat peruskoulun aikana saaneet esimerkiksi perinteistä oppiainekohtaista tukiopetusta, mutta kukaan ei kokenut siitä olleen apua.

Osa tutkimukseen osallistuneista koki, ettei mitään koulunkäyntiä tukevia keinoja ollut löytynyt edelleenkään. He pitivät matalaa profiilia, peittelivät vaikeuksiaan tai välttelivät hankalia tilanteita selvittääkseen opinnoistaan. Yleensäkin omista asioista vastaaminen vaatii oppijoilta monenlaisia kykyjä, kuten ongelmanratkaisua, valintojen tekemistä, itsenäisyyttä, itsetuntemusta ja arviointitaitoja. Tutkimusten mukaan oppijoilla, joilla on oppimisvaikeuksia, nämä taidot voivat olla osin puutteellisia (Hadley, 2006). Tämä on yksi peruste, miksi oppijoiden on tärkeä saada yksilöllistä tukea. Ainoastaan yksi haastateltava, joka kävi peruskoulun erityiskoulussa, koki saaneensa tukea ennen toisen tai korkea-asteen opintoja. Koska tuen tarjoaminen ei ole nykyään niin raskas prosessi kuin haastateltavien peruskouluajana, voi olla, että oppijat, joilla on hahmotusvaikeuksia eivät enää jää yhtä helposti väliinpuotoajiksi tai ainakaan kokonaan ilman tukea.

Koulutuspolun eri vaiheet

Vaikka koulussa koetut vaikeudet kuormittivat koulunkäyntiä läpi koulutuspolun, oli koulutusasteiden välillä myös vaihtelua. Kokemus oman oppimisen ja suoriutumisen

erilaisuudesta oli haastateltavilla melko vahva jo koulutuspolun alussa. Silti peruskoulun alaluokilla koulunkäynti koettiin myöhempiin vaiheisiin nähden kevyempänä, koska lapsiin ei haastateltavien mielestä tässä vaiheessa kohdistettu niin suuria odotuksia ja kömmähdysten nähtiin kuuluvan osaksi lapsuutta. Osa koki, että heidän vaikeuksiaan katsottiin niin sanotusti läpi sormien, mikä lisäsi riskiä, ettei tuen tarpeita tunnistettu, ja myöhemmissä vaiheissa tarvittavat pohjatiedot jäivät rakentumatta.

Peruskoulun yläluokilla koetut vaikeudet olivat selvästi kasautuneimmillaan ja vaikeuksien negatiivinen merkitys voimakkaimmillaan, mikä on myös aiempien näkemysten mukaan tyypillistä (Numminen & Sokka, 2009, 40–41). Haastateltavien mukaan vaatimustaso, työmäärä ja ympäristön odotukset itsenäisestä suoriutumisesta kasvoivat yläluokilla liian suuriksi eikä opetus ollut heille sopivaa. Koulunkäynti oli jatkuvaa sinnittelyä, minkä lisäksi heidän piti selvitä myöhästymisistä, unohduksista ja osan myös lintaamisesta johtuvista rankaisuista tai muista seuraamuksista. Yläluokat olivat aikaa, jolloin osa luovutti koulunkäynnin suhteen kokonaan tai sen oppiaineen suhteen, mikä takkuili eniten, kun taas osa lisäsi itsenäisen opiskelun määrää entisestään. Jotkut yrittivät yhä kaikkensa ja pitivät matalaa profiilia tarkoituksenaan piilottaa häpeämänsä osaamattomuus ja vaikeudet muilta. Toiset totesivat yrittämisen jälkeen, että vaivannäkö on tuloksetonta ja koulussa käyminen turhaa. Kun vaikeuksia ei tunnisteta eikä niihin puututa varhain, on mahdollista, että kehitykselliset pulmat, kuten hahmotusvaikeudet, jäävät muiden kasautuvien vaikeuksien varjoon (esim. Landerl & Moll, 2010).

Toisen asteen koulutusvalintoihin haastateltavat eivät saaneet kaipaamaansa tukea. Lukion valinneet kokivat, että kaikki koulutyö oli edelleen tehtävä vapaa-ajalla. Toisaalta lukiossa valinnaisuus lisääntyi, mikä teki koulunkäynnistä mielekkäämpää. Ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelu oli osalle mielekästä, koska se sopi haastateltavien mukaan aiempaa paremmin heidän tavalleen ymmärtää ja oppia. Monille opiskeluun liittyvät vaikeudet olivat pieniä verrattuna peruskouluun, koska opiskeluun kuului pänttäämisen lisäksi käytännön tekemistä eivätkä omat heikkoudet tulleet niin selvästi esille. Silti osa koki, etteivät he olleet ammatillisessa koulutuksessaakaan muiden kanssa samalla viivalla, vaan kurssien läpäisemiseksi oli nähtävä paljon vaivaa.

Monen opinnot pitkittyivät tai jäivät kesken toisen asteen ammatillisissa tai korkea-asteen oppilaitoksissa. Kouluun pääseminen oli usein vaikeaa ja välivuodet tavallisia. He kokeilivat eri koulutuslinjoja ja keskeyttivät opintonsa usein, koska omat rajoitteet tai alojen realiteetit tulivat aina jossain vaiheessa opintoja niin voimakkaasti vastaan, etteivät he kokeneet selviävänsä alan opinnoissa tai töissä. Lähes kaikki kokivat, että oma juttu tai itselle sopiva ala oli hukassa. Pääosalle haastatelluista korkea-aste oli vaihe, jolloin he aktivoituivat selvittämään tosissaan, mistä heidän kokemissaan vaikeuksissa oli kyse. Neurologisten testien perusteella haastateltavien kokemien vaikeuksien taustalta selvisi hahmotusvaikeuksia, minkä myötä osa sai kaipaamaansa tukea opintoihinsa. Ammattilaisten vahvistama tieto tuntui helpottavalta mutta osin myös sekavalta, koska saatavilla olevaa tietoa hahmotusvaikeuksista ja keinoista selvitä arjessa oli vain vähän. Nykyisestä koulutustasosta riippumatta lähes kaikki kokivat alanvaihdot ja uudet tutkinnot tulevaisuudessa hyvin todennäköisinä, sillä oma juttu oli monella edelleen etsinnässä.

Lopuksi

Tutkimukseen haastatellut ovat sinnikkään yrittämisen ja haastatteluhetken elämäntilanteensa perusteella selviytyjiä. Jokainen uskoi haastatteluhetkellä itseensä ja

arjessa selviytymiseensä aiempia vaiheita vahvemmin ja halusi lisätä ymmärrystä hahmotusvaikeuksista. Mutta millainen on sellaisten oppijoiden polku, joiden ominaisuudet, kuten halu ratkoa kohtaamiaan pulmia ja luovasti kehittää keinoja selviytyä paremmin, eivät ole tähän tutkimukseen osallistuneiden kaltaisia? Ainakin he jäivät tämän tutkimuksen ulkopuolelle ja sinnittelevät tahoillaan. Kolmiportainen tuki on voinut parantaa oppijoiden mahdollisuuksia saada kaipaamaansa tukea. Silti ihmiset, joilla on hahmotusvaikeuksia, tulevat edelleen väärinymmärretyiksi ja ympäristö leimaa heidät herkästi laiskoiksi, tyhmiksi tai välinpitämättömiksi myöhästelijöiksi. Heidän koulunkäyntiinsä liittyy usein raskasta pinnistelyä eikä oppiaineeseen kohdistettu yleinen tuki välttämättä riitä. Sen sijaan on tehtävä töitä vaikeuksien ytimen selvittämiseksi, jotta tiedetään, mihin tuki kohdistetaan. Tuen on oltava myös kokonaisvaltaista, jossa oppijoiden monenlaiset tarpeet huomioidaan. Kenenkään ei pitäisi joutua sinnittelemään korkeakouluun asti kokeakseen saavansa tukea, tulevansa ymmärretyksi ja kuuluvansa joukkoon. Vaikka hahmotusvaikeuksien määrittelyyn ja tunnistamiseen liittyy pulmia eikä oppijoiden tukemiseen ole yhtä toimivaa ratkaisua, voi oppijoihin tutustumalla ja yhdessä toimivia ratkaisuja kehittämällä päästä hyvin alkuun. Samalla ehkäistään vaikeuksien kasautumista sekä luodaan pohjaa oppimisen, koulunkäynnin ja koulutuspoluilla suunnistamisen sujumiseksi.

Artikkeli perustuu pro gradu -työhön:

Iisakka, R. & Moilanen, M. (2017). *"Tää on vähän sekava tää koulutuspolku": Koulutuspoluilla koetut vaikeudet ja tuki, kun oppijoilla on hahmotusvaikeuksia*. Jyväskylän yliopisto. Kasvatustieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma. Saatavilla osoitteessa <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/56775>

Muut lähteet

Hadley, W. (2006). L.D. students' access to higher education. Self-advocacy and support. *Journal of Developmental Education*, 30(2), 10–16.

Hahku. (2018). Hahmottamisen kuntoutus -hanke-sivusto. Niilo Mäki Instituutti. Haettu 2.2.2019 <http://hahku.fi/>

Higgins, E., Raskind, M., Goldberg, R. & Herman, K. (2002). Stages of acceptance of learning disability. The impact of labeling. *Learning Disability Quarterly*, 25(1), 3–18.

Landerl, K. & Moll, K. (2010). Comorbidity of learning disorders. Prevalence and familial transmission. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 51(3), 287–294.

Lavikainen, H., Koskinen, S., Aro, H., Kestilä, L., Lyytinen, H., Martelin, T., ... & Aromaa, A. (2006). Kouluvaikeuksien yleisyys ja yhteydet aikuisiän elämäntilanteeseen ja koettuun terveyteen. *Yhteiskuntapolitiikka*, 71(4), 402–410.

Numminen, H. & Sokka, L. (2009). *Lapsellani on oppimisvaikeuksia*. Helsinki: Edita. Puolakka, U. (2017). Lasten ja nuorten hahmottamisvaikeudet. [Henkilökohtainen artikkelimuotoinen tiedonanto, PsL, neuropsykologian erikoispsykologi Ulla Puolakka/Riikka Iisakka 27.2.2017]

Riikka Iisakka (KM) toimii yliopistonopettajana Jyväskylän yliopiston kasvatus-tieteiden ja psykologian tiedekunnassa. Heti maisteriksi valmistuttuaan hän lähti Brasiliaan työskentelemään vähävaraisten nuorten sekä opettajien koulutukseen liittyvissä tehtävissä ja palasi mielenkiintoisten töiden houkuttelemana takaisin Jyväskylän yliopistoon elokuussa 2018. Iisakan mukaan ”inspiroivat ja kehittävät ympäristöt ovat vahvistaneet kokemustani siitä, että työskenteleminen ja oppiminen minulle merkityksellisten asioiden parissa on mahdollista.” [riikka.j.iisakka\(at\)jyu.fi](mailto:riikka.j.iisakka@jyu.fi)